

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.1.6>

ANALIZA BEZPIECZEŃSTWA PSYCHOLOGICZNEGO ŚRODOWISKA EDUKACYJNEGO W PRACACH WSPÓLCZESNYCH SPECJALISTÓW JAKO CZYNNIKA ROZWOJU OSOBOWOŚCI PSYCHOSOMATYCZNIE ZDROWEJ

Oleksiy Kornienko

doktor nauk psychologicznych, docent

(Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-7014-5940

ovkdefender@gmail.com

Adnotacja. W prezentowanym artykule autor włącza analityczny przegląd badań nad nowymi zjawiskami w ogólnie przyjętym paradygmacie następujących nauk: psychologii ogólnej, wiekowej, medycznej, psychiatrii. Za nowe zjawiska autor uważa „bezpieczeństwo psychiczne” jako czynnik „psychosomatycznie zdrowej osobowości” w funkcjonowaniu środowiska edukacyjnego. Głównymi metodami badania wyróżnionego problemu jest teoretyczna i metodologiczna analiza publikacji specjalistów z zachowaniem logicznej równowagi między oświetleniem wczesnych prac wiodących psychologów z empirycznymi badaniami współczesnych naukowców na granicy dynamicznych zmian przedchorobowych wskaźników zdrowia psychicznego, fizycznego, społecznego, moralnego i duchowego wszystkich uczestników procesu edukacyjnego: uczniów, studentów, zespołu pedagogicznego, rodziców. Autor artykułu skoncentrował się na analizie porównawczej głównych publikacji, podkreślając przeciwstawne punkty widzenia specjalistów. Aby wdrożyć programy medyczno-psychologiczne, psychodiagnostyczne, korekcyjne, psychoterapeutyczne dla specjalistów może być cenna znajomość prawidłowego zrozumienia następujących pojęć „bezpieczeństwo psychiczne”, jego różnych poziomów, z wyróżnieniem zewnętrznych i wewnętrznych zagrożeń „bezpieczeństwa psychicznego”, konsekwencji jego naruszenia.

Słowa kluczowe: niedostosowanie do szkoły, dydaktygenia u młodszych uczniów, graniczne zaburzenia osobowości ucznia, zagrożenia wewnętrzne/zewnętrzne, wiktymalne zachowanie ofiary.

ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL SAFETY OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN PUBLISHED WORKS OF MODERN SPECIALISTS AS A DEVELOPMENT FACTOR OF PSYCHOSOMATICALLY HEALTHY PERSONALITY

Oleksiy Kornienko

Ph.D. (Psychology), Docent

(Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-7014-5940

ovkdefender@gmail.com

Abstract. In article author includes an analytical review research of new phenomena in generally accepted paradigm of sciences: general, age, medical psychology, psychiatry. Author considers “psychological safety” as factor of “psychosomatically healthy personality” in functioning of educational environment as new phenomena. The main research methods of selected problem are theoretical and methodological analysis of specialist’s publications with a logical balance between the coverage of early leading psychologist’s works with empirical research of modern scientists on the verge of dynamic prenosological changes in mental, physical, social, moral and spiritual health of all participants: pupils, students, teaching staffs, parents. Article’s author focused on a comparative analysis of major publications, highlighting the opposing views of experts. For the implementation of medical-psychological, psychodiagnostics, correctional, psychotherapeutic programs for professionals can be valuable to get acquainted with the correct understanding of “psychological safety” concept’s its various levels, external, internal threats to “psychological safety”, its violation’s consequences.

Key words: school maladaptation, didactogeny in junior high school students, borderline personality disorders, internal / external threats, victim’s behavior.

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ ЯК ФАКТОРУ РОЗВИТКУ ПСИХОСОМАТИЧНО ЗДОРОВОЇ ОСОБИСТОСТІ

Олексій Корнієнко

кандидат психологічних наук, доцент

(Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-7014-5940

ovkdefender@gmail.com

Анотація. У статті автор включає аналітичний огляд досліджень нових феноменів у загальноприйнятій парадигмі загальної, вікової, медичної психології, психіатрії. Новими феноменами автор вважає «психологічну безпеку» як чинник «психосоматично здорової особистості» у функціонуванні навчально-освітнього середовища. Основними методами дослідження виділеної проблеми є теоретико-методологічний аналіз публікацій фахівців із дотриманням логічного балансу між висвітленням ранніх праць провідних психологів із емпіричними дослідженнями вчених сучасності на межі динамічних передхворобливих змін показників психічного, фізичного, соціального, морально-духовного здоров'я усіх учасників навчального процесу: учнів, студентів, педагогічного колективу, батьків. Автор статті сконцентрував увагу на порівняльному аналізі основних публікацій, висвітленню протилежних позицій фахівців. Для реалізації медико-психологічних, психодіагностичних, корекційних, психотерапевтичних програм для фахівців може бути цінним знайомство із правильним розумінням поняття «психологічна безпека», різних її рівнів, із виділенням зовнішніх і внутрішніх загроз «психологічної безпеки», наслідками її порушення.

Ключові слова: шкільна дезадаптація, дідактогенія у молодших школярів, межові розлади особистості учня, внутрішні/зовнішні загрози, віктимна поведінка жертви.

Вступ. Актуальність теми статті може бути проаналізована за умови поетапного розкриття змісту публікацій фахівців, які першими привернули увагу науковців до актуальних питань стану навчально-виховного процесу у закладах освіти впродовж останнього десятиріччя. Сьогодні проблема психологічної безпеки особистості набуває широкого масштабу в умовах глобалізації суспільства. Наводимо оглядові результати на прикладі «Концепції інформаційної безпеки Російської Федерації» та «Концепції суспільної безпеки Російської Федерації», приватними проблемами яких є: забезпечення економічної та інформаційної безпеки держави, окремого громадянина та лідерства. На нашу думку, таке порівняння буде доцільним з урахуванням того, що українці повинні враховувати стратегічні плани Російської Федерації стосовно своєї держави.

У наукових виданнях, матеріалах конференцій, відкритих джерелах інтернет фахівці активно обговорюють те, що вони розуміють під поняттям концепції **психологічної безпеки** та роблять акцент на розумінні позитивного самовідчуття людини, її емоційного, інтелектуального, особистісного та соціального добробуту у конкретних соціально-психологічних умовах, а також відсутності ситуацій заподіяння шкоди особистості й обмеження її прав. Метою висвітлення відповідних матеріалів є розкриття й опис комплексних чинників взаємодіючої та взаємозалежності психологічної безпеки, освітнього середовища та стану психосоматичного здоров'я учнівської/студентської молоді та інших опосередкованих учасників.

Основна частина. Завдання статті:

1. Логічне поєднання теоретико-методологічного й емпіричного аналізу досліджень фахівців з урахуванням актуальності дослідження та наявних потенційних і реальних загроз для психосоматичного здоров'я учнівської/студентської молоді, інших учасників освітнього середовища.

2. Включення прізвищ авторів, публікацій фахівців, котрі першими почали досліджувати відповідні питання психологічної безпеки, психосоматичного здоров'я основних учасників освітнього середовища до змісту даної статті. Планується зробити акцент на тому, що автори фактично завчасно попереджували активну здорову частину суспільства, громадськість про загрози для виживання людства у найближчі десятиліття.

Заслуговує на увагу й осмислення концепція модернізації Російської освіти на період до 2010 р., котра передбачає підвищення якості освіти внаслідок формування здоров'я, соціального добробуту, психологічної захищеності, захисту прав особистості. У зв'язку із цим психологічна служба освіти виступає гарантом забезпечення психологічної безпеки всіх учасників освітнього процесу. І.А. Баєва розглядає психологічну безпеку як стан освітнього середовища, вільний від психологічного насильства, що сприяє задоволенню потреб в особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значущість середовища і забезпечує психічне здоров'я включених у неї учасників. До психологічної безпеки також належать стан психологічної захищеності, здатність людини та середовища показувати несприятливі зовнішні та внутрішні впливи (Баєва та ін., 2006: 287). Цікавим є оригінальний підхід (Шликова, 2004: 33) до проблеми психологічної безпеки суб'єкта професійної діяльності й узагальнення системного, діяльнісного та суб'єктного підходів. Психологічна безпека є складовою частиною поняття «якість життя», детермінованого інформаційними, економічними та психологічними впливами зовнішнього середовища. Виділяють низький і високий рівні психологічної безпеки. Психологічна безпека розглядається у вигляді цілісної системи процесів, результатом протікання яких є відповідність потреб, цінностей, можливостей суб'єкта показаний характеристикам реальної дійсності. Різні компоненти системи (процеси, образи, цінності та ін.) можуть виступати як детермінанти її розвитку загалом і виконувати на різних етапах формування психологічної безпеки підпорядковану або провідну функції. Психологічна безпека є складно структурованою системою психічних процесів, ядром якої виступає відсутність суперечностей між зовнішніми і суб'єктивними вимогами до суб'єкта та його життєві орієнтації (Шликова, 2004: 33). Такі суперечності у школярів можуть бути викликані неадекватними педагогічними вимогами з боку вчителів через недооцінку або переоцінку можливостей учнів, а також через порушення педагогічної етики.

Доречними та важливими є слова С.Л. Рубінштейна: *«Ставлення людини до людини становить власне спеціальну сферу етики, однак велика справжня етика – це не моралізувати ззовні, а справжнє буття (життя) людей, тому етика виступає як частина онтології, як онтологія людського буття. Побудова такої етики також пов'язана з подоланням відчуження, але вже не від людини, а людини від людини внаслідок відчуження від людини її суспільної функції. Це питання про місце іншої людини у людській*

діяльності (інша людина як засіб, знаряддя, або як мета моєї діяльності), питання про можливість усвідомлення безпосередніх результатів і непрямих наслідків будь-якої людської дії, вчинку» (Рубінштейн, 1973: 424).

Безумовно, пред'явлення педагогічних вимог повинно бути адекватним, що враховує стан здоров'я школярів. Деякі автори відзначають, що показник «стан здоров'я» є компонентом пізнавальної активності повноцінної особистості (Васильєва, Філатов, 2001: 352), а також неодмінною умовою, частиною соціально-психологічної безпеки (Сухов, 2002: 256).

Матеріал і методи досліджень. Наступна узагальнена інформація може розглядатися зацікавленими науковцями, фахівцями цього напрямку досліджень як метод систематизації, пошуку відповідних отриманих медичних, психологічних, соціально-демографічних даних про стан психосоматичного здоров'я учасників освітнього середовища. Цей етап має традиційну назву планування досліджень і переходу від описуваних (якісних) до кількісних (емпіричних) характеристик досліджуваних феноменів.

На наш погляд, доцільно виділяти зовнішні та внутрішні загрози **психологічної безпеки** школярів. До зовнішніх загроз належать: мовна агресія вчителя, професійні страхи вчителів, патопсихологічні риси характеру особистості вчителя, професійна некомпетентність педагогів і фахівців-суміжників, жорстоке поводження з дітьми у соціально небезпечних сім'ях, загрози психічного і фізичного насильства з боку однолітків і дорослих, проживання дитини із психічно хворими батьками або батьками-інвалідами. Істотною загрозою **психологічній безпеці** школярів становлять вчителі, що переконливо показано у попередніх публікаціях (Челпанова, 2005: 156).

Перш ніж розкрити сутність внутрішніх загроз, звернемося до тези з роботи С.Л. Рубінштейна «Людина і світ» про те, що «зовнішні причини діють через внутрішні умови так, що ефект дії залежить від внутрішніх властивостей об'єкта, всяка детермінація необхідна як детермінація іншим, зовнішнім, і як самовизначення, визначення внутрішніх властивостей об'єкта» (Рубінштейн, 1973: 424).

Внутрішні загрози становлять різні наслідки психологічної травматизації школярів іншими учасниками освітнього процесу. Зокрема, **соціопатія** як наслідок алкоголізації та наркотизації; **шкільна дезадаптація**, **дідактогенії**, **неврози та дідактопатії**, що виникли на тлі систематичного порушення педагогічного такту з боку вчителів (тактики «шкідливої дії» та «шкідливої бездіяльності» – позиції невтручання педагога). Авторський погляд на **дідактогенії** психосоматичні розлади і **дідактопатії** як наслідки негативних педагогічних впливів викладено у статті «**дідактогенії психосоматичні реакції та розлади у молодших школярів**» (Челпанов, 2007: 61). Особливо небезпечними наслідками є страх перед учителем, перед класом, боязнь навчального предмета та суїцидальна поведінка.

Загрози психічного і фізичного насильства над дітьми у сім'ї та школі формують у школярів **віктимну поведінку (поведінку жертв)**, яка вивчається віктимологією. Одним із основних завдань психології безпеки освіти є захист і порятунк дітей від звичок віктимної поведінки. Віктимні або віктимогенні – «придбані людиною фізичні, психічні та соціальні риси й ознаки», які «**можуть зробити її схильною до перетворення на жертву злочину**» (Шнайдер, 1994: 502).

Результати та їх обговорення. Переконливими є результати емпіричних досліджень проблеми психолого-педагогічної класифікації мінімальної мозкової дисфункції (ММД) і синдрому дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ). За результатами досліджень вдалося встановити кілька діагностичних маркерів поведінки дітей із соціально нещасливих сімей: рухову розгальмованість, відгородженість, гіпоактивність із порушенням пізнавальної діяльності. Привертають увагу результати (Челпанова, 2007: 61), за якими 16% дітей (208 чол.) із 1 300 учнів МОУ СЗШ № 5 міста Курчатова Курської області з діагнозом СДУГ, поставленим психоневрологом, виховуються у соціально несприятливих родинах. Ми можемо зробити узагальнений висновок про те, що ніхто не вчить школяра правил поведінки та спілкування із психічно хворими батьками або батьками-інвалідами.

У наступному прикладі знаходимо подібність пережитих проблем зі станом безпеки психосоматичного здоров'я серед широких верств населення як України так, і Росії у зв'язку з реальним впливом радіаційного забруднення у місцях активного проживання людей різного віку.

Відзначимо, що освітній простір школи є частиною конкретного міського середовища. Оскільки школи міста Курчатова знаходяться на території тридцятикілометрової зони безпеки Курської атомної електростанції, то у школярів, котрі проживають у місті-супутнику, спостерігаються **радіофобія (страх радіаційного зараження) й онкофобія (страх захворіти на рак)**. Це наочний приклад того, як зовнішня загроза (**психологічна безпека**) перетворюється на внутрішню загрозу особистості у формі страхів. Таким чином, порушується психічне здоров'я школярів, формується внутрішня картина хвороби за різних психосоматичних розладів. Тому деякі відносно здорові школярі мають тільки другу групу здоров'я, а решта – третю, четверту і навіть п'яту групу, яка раніше не виділялася.

Автор статті поширює результати особистих публікацій із можливістю аналізу змісту двох монографічних досліджень різних років (Корнієнко, 2004: 264; 2021: 242). Остання колективна монографія із відповідним розділом «**Безпека у підтриманні психосоматичного здоров'я молоді**» включає чотири взаємопов'язані частини з урахуванням комплексних чинників проблеми.

Аналіз та узагальнення літературних джерел, що розглядають різні аспекти **психологічної безпеки**, дозволяє розширити перелік зовнішніх загроз. Описуючи їх, співвіднесемо виявлені нами складові частини феномену психологічної безпеки з наслідками її порушення:

1) **інформаційної складової частини**: інформаційна неадекватність у поведінці, пізнавальній активності та професійній діяльності людини; інформаційні стреси та дистрес, інформаційні перевантаження;

- 2) **медичної**: втрата працездатності, формування внутрішньої картини хвороби, відхід у хворобу, депресія;
- 3) **соціальної**: соціальна дезадаптація, соціопатія, фобії (русофобія, ксенофобія та ін.);
- 4) **технічної**: зниження продуктивності праці, нещасні випадки, виробничий травматизм, техногенні катастрофи;
- 5) **економічної**: зміна соціального статусу особистості у суспільстві (безробіття, втрата сенсу життя, девальвація професії);
- 6) **політичної**: зміна соціальної цінності особистості та незалежності її життєдіяльності;
- 7) **педагогічної**: дідактогенії, дідактопатії шкільна дезадаптація учасників освітнього процесу;
- 8) **екологічної**: фобії (радіофобія, онкофобія та ін.), особливо у містах – супутниках атомних електростанцій;
- 9) **юрідичної**: втрата довіри до держави, правоохоронних органів, криміналізація суспільства, почуття незахищеності, агресивність, насильство над особистістю;
- 10) **особистісної**: деіндивідуалізація та саморуйнування особистості, деградація.

Російський дослідник підкреслює, що для теоретичного й емпіричного дослідження важливо встановити співвідношення між видами безпеки та компонентами освітнього середовища. Був використаний підхід А.А. Криуліної, згідно з яким в освітньому просторі заведено розрізняти: штучне робоче / навчальне середовище, інформаційне, соціальне і внутрішнє середовище (Криуліна, 2003: 192).

Таким чином, **технічна й екологічна безпека** співвідносяться зі штучним робочим середовищем для педагогів і є навчальним середовищем для школярів. Тут практичний психолог зіштовхується із проблемами організації роботи кабінету психологічної допомоги, ігрової зони, створенням корекційних майданчиків.

Інформаційна безпека необхідна для створення оптимального інформаційного середовища учасників освітнього процесу. Практичний психолог вирішує завдання перетворення психологічних знань в інформацію, доступну клієнтам, проблему релевантності психологічної інформації запитам споживачів (Челпанов, 2006: 51).

Такі види безпеки, як **соціальна, політична, педагогічна, економічна та юридична**, забезпечують комфорт соціального середовища освітнього закладу. Соціальне середовище містить розв'язання проблем школярів, батьків дітей, сімейного виховання, навчання і розвитку учнів, а також педагогічні запиту психолога, розв'язання психологічних проблем педагогів і адміністрації школи.

Екологічна, медична, особиста безпека забезпечують психогігієну внутрішнього середовища кожного учасника освітнього процесу. Тому практичний психолог займається вивченням вікових криз і особливостей учасників; педагогічними проблемами колективу; профілактикою психологічних причин неуспішності та прогулів; попередженням і вирішенням педагогічних конфліктів; шкільної дезадаптацією учнів; **корекцією затримок психічного розвитку (ЗПР), синдрому дефіциту уваги з гіпо- та гіперактивністю (СДУГ), причинами поведінкових девіацій** (рис. 1).

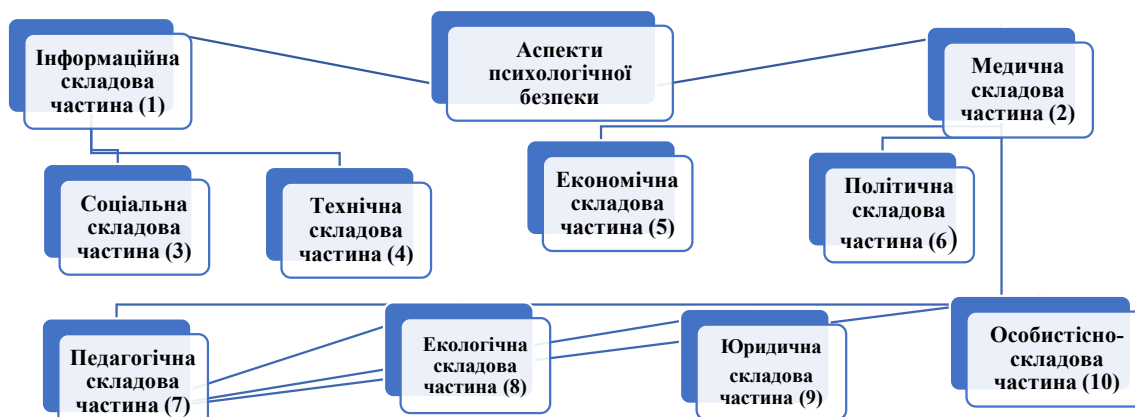

Рис. 1. Аспекти психологічної безпеки

Повертаючись до аналізу **психологічної безпеки соціального середовища**, відзначимо, що А.А. Реан і Я.Л. Коломінський запропонували авторську схему двоканального зв'язку у системі предметної педагогічної взаємодії: учитель – навчальний предмет – учні (Реан, Коломінський, 2008: 574). На наш погляд, ця схема може бути представлена у вигляді моделі «проблемного педагогічного трикутника» за аналогією із «трикутником доктора Стефана Карпмана» (Karpman, 1968: 39).

У моделі «проблемного педагогічного трикутника» всі міжособистісні взаємодії переломлюються через опанування учителем змістових сторін поняття **психологічна безпека освітнього середовища** (соціальна, педагогічна, інформаційна та ін.) (рис. 1):

1) через ставлення вчителя до свого предмета, до учнів, до трудової дисципліни, до керівника класу, в якому він викладає, до батьків учнів;

2) через знання вчителем методики викладання свого предмета, індивідуальних особливостей темпу освоєння предмета кожною особистістю, міждисциплінарної побудови предметних зв'язків певної галузі науки;

3) через міру педагогічних впливів, включаючи тактичне оцінювання індивідуального вкладу кожної дитини; через права і свободи особистості, зокрема право висловитися і бути почутим і ін. Все це повинно бути автономно вбудовано у структуру індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Заслуговує на увагу і думка В.Ф. Моргуна, котрий виділяє дві причини стресогенності у повсякденному житті дітей: об'єктивну (стресогенність оточення) та суб'єктивну (схильність дітей надмірно драматизувати ту чи іншу ситуацію, яка з погляду середньостатистичної й толерантної більшості стресогенною не є) (Моргун, 2000: 227) У контексті власної багатовимірної структури особистості він говорить про три типи стресу:

1) стрес на рівні почуттів;

2) стрес на рівні емоцій;

3) стрес афективний. На думку автора, стресогенні зміни форм реалізації діяльності (моторної, перцептивної, мовленевої) полягають у тому, що дорожнеча іграшок породжує «дітей неграючих», дорожнеча засобів образотворчого мистецтва (малювання) породжує «дітей немалюючих», дорожнеча книг, газет і журналів породжує «дітей нечитаючих». Зауважимо, що на цьому тлі з'явилася велика кількість «дітей, які зависають» в «асьці», «інеті», на ігрових порталах і порносайтах.

Таким чином, В.Ф. Моргун доходить висновку про те, що перераховані вище стресогенні обставини, які є, на наш погляд, зовнішніми загрозами психологічній безпеці школярів, сприяють підвищенню таких загроз: 1), роздвоєння особистості, 2) соціальної аномії, 3) втрати цінності праці.

Необхідно також брати до уваги результати опублікованої монографії Е.Н. Дзятковської «Навчальна культура школяра як фактор інформаційної безпеки його життєдіяльності. Інтеграція екологічної та здоров'язбережувальної освіти». Автор підіймає проблему управлінського стресу, яка сьогодні є універсальною та реалізується на різних рівнях організації живого, але у різних формах. На глобальному рівні – це екологічна криза, котра призвела до виснаження адаптаційних ресурсів живих систем на всіх рівнях. На особистісному – «хвороби регуляції» чи «інформаційних патологій», які запускають цілу низку функціональних розладів здоров'я. Подібний управлінський характер може мати стрес, котрий виникає за невилітної турботи про своє здоров'я, коли спосіб життя людини не враховує об'єктивні закони саморегуляції організму (невиправдане схуднення, ігнорування потреби організму в руховій активності, ілюзії щодо своїх можливостей) (Дзятковская, 2012: 200).

Вважаємо, що до числа детермінант **порушення психологічної безпеки** школярів поряд із уже названими можна віднести:

1) алкоголізацію і наркотизацію;

2) віртуалізацію реальності;

3) бездуховність і соціоапатію;

4) зниження рівня інтелекту, проблему психічної норми та психогенетики;

5) дискредитацію науки й освіти;

6) якісні порушення диференціальної психофізіології дівчат і юнаків у частині спотворення формування відповідних психотипів поведінки (у тому числі деформації психолінгвістичного, статеворольового стереотипу поведінки);

7) деструктивність ЗМІ та масової поп-культури, що викликає інформаційну стерилізацію суспільства методами соціального програмування самої вразливої частини суспільства – дітей і підлітків (молоді);

8) глобальні зміни у світі та психології.

Звертаючись до навчального посібника «Стратегічна психологія глобалізації: психологія людського капіталу» (Юр'єв та ін., 2006: 512), зауважимо, що її авторам вдалося спрогнозувати віддалені згубні наслідки різних впливів на психіку підростаючого покоління. Вони відзначають, що в умовах глобалізації чітко формуються певні реакції психіки людини на штучну реальність, яка складається з таких еквівалентів природної реальності, як:

1) інформація як еквівалент розуму;

2) кітч («поганий смак») як еквівалент несвідомого;

3) лицедійство як еквівалент віри;

4) гроші як еквівалент волі.

Висновки. Завершуючи аналіз досліджуваної проблеми, підкреслимо, що **психологічна безпека** у сфері духовного виробництва має пряме відношення до таких об'єктів активності професійної діяльності учасників освітнього процесу:

1) психічної реальності учасників (включаючи внутрішню картину здоров'я і внутрішню картину хвороби);

2) критеріїв норми: соціальної, юридичної, психологічної й адаптивної;

3) робочих гіпотез і категорій практичного психолога та фахівців-суміжників;

4) міру психолого-педагогічних і соціальних впливів, а також соціальної відповідальності фахівців за результативність своїх професійних дій;

5) прав та обов'язків учасників освітнього процесу як суб'єктів правозастосування.

Внаслідок детального огляду «**психологічної безпеки освітнього середовища**» доходимо узагальненого висновку про недостатню розробленість як теоретичних, так і емпіричних питань, які вимагають комплексного підходу (медико-психологічного, психолого-педагогічного) для розробки нових принципів організації навчального процесу у закладах загальної та вищої освіти розробки прикладних індивідуально-психологічних програм підтримання психосоматичного здоров'я учнівської та студентської молоді.

Список використаних джерел:

1. Баева И.А., Бурмистрова Е.В., Лактионова Е.Б., Рассоха Н.Г. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство / под ред. И.А. Баевой. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 287 с.
2. Шлыкова Н.Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.03. Москва, 2004. 33 с.
3. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 424 с.
4. Васильева О.С., Филатов Ф.Р. Психология здоровья человека: эталоны, представления, установки. Москва : Академия, 2001. 352 с.
5. Сухов А.Н. Социальная психология безопасности. Москва : Академия, 2002. 256 с.
6. Челпанов В.Б. Психолого-педагогический анализ поведенческих стилей учителей. *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия «Психологические науки. Акмеология образования»*. 2005. Т. 11. № 3. С. 156–162.
7. Челпанов В.Б. Психолого-педагогическая классификация минимальной мозговой дисфункции и синдрома дефицита внимания у школьников. *Журнал прикладной психологии*. 2007. № 4. С. 61–67.
8. Шнайдер Г.И. Криминология. Москва : Прогресс-Универс, 1994. 502 с.
9. Корнієнко О.В. Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 264 с.
10. Корнієнко О.В. Безпека в підтриманні психосоматичного здоров'я молоді. *European potential for the development of pedagogical and psychological science* : Collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. 436 p. DOI: 10.30525/978-9934-26-144-2-7
11. Криулина А.А. Эргодизайн образовательного пространства. Москва : ПЕР СЭ, 2003. 192 с
12. Челпанов В.Б. Информационная основа профессиональной деятельности практического психолога образования. *Человек. Сообщество. Управление*. Краснодар : КубГУ, 2006. Спецвыпуск № 1. С. 51.
13. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. 574 с.
14. Karpman St. B. Fairy Tales and Script Drama Analysis. *Transactional Analysis Bulletin*. 1968. Vol. 7. № 26. P. 39–43.
15. Моргун В.Ф. Стрессогенность повседневной жизни детей: современные тенденции в Украине. *Наука і освіта*. 2000. № 1. С. 227–229.
16. Дзятковская Е.Н. Учебная культура школьника как фактор информационной безопасности его жизнедеятельности. Интеграция экологического и здоровьесберегающего образования : монография. Москва : Образование и экология, 2012. 200 с.
17. Юрьева А.И., Шевякова Л.П., Бурикова И.С. с соавт. Стратегическая психология глобализации: психология человеческого капитала : учебное пособие. Санкт-Петербург : Logos, 2006. 512 с.

References:

1. Baeva I.A., Burmistrova E.V., Laktionova E.B., Rassokha N.G. Obespechenie psikhologicheskoi bezopasnosti v obrazovatel'nom uchrezhdenii: prakticheskoe rukovodstvo [Providing Psychological Safety in an Educational Institution: A Practical Guide] / Pod red. I. A. Baevoi. Sankt-Peterburg: Rech, 2006. 287 s. [in Russian]
2. Shlykova N.L. Psikhologicheskaiia bezopasnost subekta professional'noi deiatel'nosti [Psychological safety of the subject of professional activity] avtoref. dis.dokt. psikhhol. nauk. 19.00.03. Moskva, 2004. 33 p. [in Russian]
3. Rubinshtein S.L. Chelovek i mir. Problemy obshchei psikhologii. [Man and the world. Problems of general psychology] Moskva: Pedagogika, 1973. 424 s. [in Russian]
4. Vasileva O.S., Filatov F.R. Psikhologiiia zdorovia cheloveka: etalony, predstavleniia, ustanovki. [Psychology of human health: standards, ideas, attitudes] Moskva: Akademiia, 2001. 352 s. [in Russian]
5. Sukhov A. N. Sotcialnaia psikhologiiia bezopasnosti. [Social security psychology]. Moskva: Akademiia, 2002. 256 s. [in Russian]
6. Chelpanov V.B. Psikhologo-pedagogicheskii analiz povedencheskikh stilei uchitelei. [Psychological and pedagogical analysis of teachers' behavioral styles] *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.A. Nekrasova. Seriiia psikhologicheskiiie nauki «Akmeologiiia obrazovaniia»*. 2005. T. 11. № 3, S. 156–162. [in Russian]
7. Chelpanov V.B. Psikhologo-pedagogicheskaiia klassifikatciia minimal'noi mozgovoii disfunktcii i sindroma defitcita vniimaniia u shkolkolnikov. [Psychological and pedagogical classification of minimal cerebral dysfunction and attention deficit disorder in schoolchildren] *Zhurnal prikladnoi psikhologii*. 2007. № 4, S. 61–67. [in Russian]
8. Shnaider G.I. Kriminologiiia. [Criminology] Moskva: Progress-Univers., 1994. 502 s. [in Russian]
9. Kornienko O.V. Bezpeka zhittediialnosti ta pidtrimanniia psikhosomatichnogo zdorov'ia molodi [Safety of life and psychosomatic health of young people]: Monografiia. Kyiv: VidavnicHO-poligrafichnii tsentr "Kiyivskii universitet", 2004. 264 s. [in Ukrainian]
10. Kornienko O.V. Bezpeka v pidtrymanni psikhosomatichnoho zdorovia molodi. [Safety in maintaining the psychosomatic health of young people].-European potential for the development of pedagogical and psychological science: Collective monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. 436 p. DOI:10.30525/978-9934-26-144-2-7.[in Ukrainian, English]
11. Kryulyina A.A. Ergodyzajn obrazovatel'nogo prostranstva [Ergodesign of educational space]. Moskva: PER SЭ, 2003. 192 s. [in Russian]
12. Chelpanov V.B. Ynformacyonnaiia osnova professyonal'noj dejatel'nosti praktycheskogo psyhologa obrazovaniia. [Informational basis of the professional activity of a practical educational psychologist]. *Chelovek. Soobshhestvo. Upravleniye*. 2006. Specvypusk № 1. S. 51. [in Russian]

13. Rean A.A., Kolomytskyj Ja.L. *Socyal'naja pedagogyčeskaja psichologija*. [Social educational psychology]. Sankt-Peterburg: Prajm-EVROZNAK, 2008. 574 s. [in Russian]
14. Karpman St. B. Fairy Tales and Script Drama Analysis. *Transactional Analysis Bulletin*. 1968. Vol. 7. № 26. P. 39–43 [in English]
15. Morgun V.F. Stressogennost povsednevnoi zhizni detei: sovremennye tendencii v Ukraine.[The stressfulness of children's everyday life: current trends in Ukraine]. *Nauka i osvita*. 2000. № 1. S. 227–229. [in Russian]
16. Dziatkovskaia E.N. Uchebnaia kultura shkolnika kak faktor informatcionnoi bezopasnosti ego zhiznedeiatel'nosti. Integratsiia ekologičeskogo i zdorovesberegaiushchego obrazovaniia [The educational culture of a student as a factor of information security of his life. Integration of environmental and health-saving education]: Monografiia. Moskva: Obrazovanie i ekologiia, 2012. 200 s. [in Russian]
17. Iureva A.I., Sheviakova L.P., Burikova I.S. s soavt. *Strategičeskaia psikhologiia globalizatsii: psikhologiia chelovečeskogo kapitala* [Strategic Psychology of Globalization: Psychology of Human Capital]. Učeb. posobie. Sankt-Peterburg: Logos, 2006. 512 s. [in Russian]